

"...והתורה נקנית בארבעים ושמונה דברים"

(חלק ד) *

פתיחה

ארבעים ושמונה הדברים שרבותינו אמרו בברייתא שבמסכת אבות, שהתורה נקנית בהם, הם כללים, מידות רוחניות ומוסריות, ואמצעים בדרכי הלימוד, החינוך וההוראה, שהובאו בתמציתיות נפלאה, בהתאם למאמר חז"ל: "לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה" (חולין סג ע"ב), והם בבחינת "מועט המחזיק את המרובה"; ויש להם הרבה תולדות הנובעות מהם.

האבות והתולדות נוגעים ומתייחסים לתנאים ההכרחיים לקניין התורה בשלמותה ולהוראה טובה: א) ידיעתו המעולה של המורה את החומר שהוא מלמד; ב) אהבת מקצוע ההוראה; ג) אהבת תלמידיו. עקרונות אלה כוללים את כל השטחים והעניינים הלימודיים והפדגוגיים-דידקטיים, שמורה הרוצה להצליח בהוראתו חייב ללמוד אותם: שיטות לימוד והוראה; היחסים בין המורה לתלמיד ובין תלמיד לחברו בלימודים; יחס המורה לחברה ועוד. כל אלה עושים את "מ"ח הדברים" למגדלור רוחני לכל תלמיד חכם השואף ללמוד וללמד ולהשיג בהוראתו את כל המטרות החינוכיות, המטריאליות והפורמליות. הם הם המכשירים אותו להביא את תלמידו לדרגת תלמידי חכמים, המנהלים את אורחות חייהם על פי תורתנו הקדושה.

המטרה במאמר זה היא להרחיב את היריעה בכללים ובמעלות שהתורה נקנית בהם: א) הבאת ביאורים ופירושים למ"ח הדברים, שליקטתי והרכבתי מחלק מהספרים הרבים שעל מסכת אבות (למעלה ממאתיים).

ב) הבאת מאמרי חז"ל מהתלמודים והמדרשים, ומדיעותיהם של גדולי ישראל בכל הדורות, הנוגעים למ"ח הדברים.

ג) מכיוון ש"אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש" (חגיגה ג ע"א), השתדלתי להוסיף במאמרי ביאורים-פירושים ומקורות למ"ח הדברים שעלו במחשבותי תוך הלימוד וההוראה של מקרא ותלמוד, וכן, להבדיל, דידקטיקה כללית ומיתודות להוראת לימודי הקודש.

המדרש (ויקרא רבה פרשה כא) קובע: "בנוה שבעולם, אלף בני אדם נכנסים למקרא, יוצא מהן מאה; מאה למשנה, יוצאין מהן עשרה; עשרה לתלמוד, יוצא מהן אחד". מהלשון שהמדרש משתמש בו, "בנוהג שבעולם", משתמע, שהמציאות שהוא מתאר איננה גזירת המקום, אלא תוצאה של שיטות והתנהגויות לא מעולות בדרכי הלימוד וההוראה; ואם אנו שואפים להציב בפנינו מטרה, שלא הושגה במשך הדורות – הקניית

* חלק א – ביאור "הדברים" א-ט הופיע בשנתון "מורשת יעקב" ד (תש"ז). סדר העמודים שובש שם ויש לקרוא אותם לפי סדר זה: 76-71, 78, 77, 80, 79, 81-83.

חלק ב – הופיע בשנתון "מורשת יעקב" ה (תשנ"א).

חלק ג – הופיע בשנתון "מורשת יעקב" ו (תשנ"ב).

ידיעת התלמוד לכל אלף הנכנסים למקרא – עלינו לשנן את "מ"ח הדברים" שהתורה נקנית בהם, עם כל המשתמע מהם, ולנהוג על-פי המסקנות המעשיות שהם מחייבים אותנו. בדרך זו נזכה ל"וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך".

לז. "נושא בעול עם חברו"

(1) נושא בעול החיים עם חברו; משתתף בצערו ועוזר לו

בין בגופו, ובין בממונו, ובין בעצה טובה והדרכה נכונה ובלמוד יחד עמו בדרכי נועם.¹ "אמר ר' אושעיא מאי דכתיב ויאקח לי שתי מקלות לאחד קראתי נועם ולאחד קראתי חובלים?² – נועם אלו תלמידי חכמים שבארץ ישראל שמנעימים זה לזה בהלכה"³. "אמר ר' שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים הנוחין זה לזה בהלכה הקב"ה מקשיב להן. אמר ר' אבא אמר ר' שמעון בן לקיש שני תלמידי חכמים המקשיבים זה לזה בהלכה הקב"ה שומע לקולן"⁴. "תלמידי חכמים נאים בחבורה ואין עמי הארץ נאים בחבורה"⁵.

(2) לימוד בחבורה ובחברותא

"...ומנין לשנים שיושבין ועוסקין בתורה ששכינה עמהם, שנאמר⁶ 'אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה'...'⁷. "שני תלמידי חכמים המחודדן זה לזה בהלכה הקב"ה מצליח להם"⁸. "מה ברזל זה אחד מחודד את חברו, אף שני תלמידי חכמים מחודדים זה את זה בהלכה"⁹.

"ונושאין ונותנין במלחמתה של תורה עד שמעמידן דבר על בוריו והלכה לאמיתה כדי שלא יכשלו ישראל בדברי תורה"¹⁰. "תלמיד חכמים אם אינו נושא ונותן בדברי תורה סופו להיות מבקש ראש הפרק ואינו מוצא, ראש המסכת ואינו מוצא"¹¹; "לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה"^{11א}.

(3) נושא בעול ההוראה עם חברו ואינו דן יחידי

"אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד"¹², הקב"ה שהוא יחיד בעולמו "כאשר באה לידו שום הוראה אינו דן יחיד מפחד שלא יטעה בדין רק מעמיד דין אחר עמו

1. מצינו בגמרא "תרגמא רבא אליבא דאביי", היינו: רבא השתדל לתרץ דברי אביי שלא יהיו קשים ממשנה או מברייתא.
2. זכריה יא יז.
3. סנהדרין סג ע"א.
4. שבת לד ע"א.
5. דא"ז א.
6. מלאכי ג טז.
7. ברכות ו ע"א.
- לפי חז"ל יש נפקא מינה בין מי שלומד יחידי שהקב"ה קובע לו שכר על זה, מכל מקום לא מיכתיבין מיליה בספר הזכרונות, אבל הלומד שלא ביחידי עליהם נאמר: "אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון..." (יש בזה אולי גם רמז שעל ידי לימוד עם חבר החומר נחרת יותר בזכרון הלומדים).
8. שבת סג ע"א.
9. תענית ז ע"א.
10. תנחומא נח ג.
11. מדמ"ש כד ל.
- 11א. ברכות סג ע"ב.
12. אבות ד יח.

ונמצא שהוא נושא בעול ההוראה עם חבירו ולא יחידי... לכן בא "דבר" זה אחרי "ואינו שמח בהוראה"¹³.

(4) רכישת חבר לישא עמו בעול הלימודים על ידי יחסי אהבה וכבוד

"יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב, וקנה לך חבר..."¹⁴ "לעולם יקנה אדם חבר לעצמו ויאכל עמו ויקרא עמו וישנה עמו ויגלה לו סתרי תורה וסתרי דרך ארץ... שאין חבר נקנה אלא בלקיחה, ואין חבר נקנה אלא בדמים"¹⁵.

"רבי אלעזר בן שמוע אומר: יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך [ככבודך] וכבוד חברך – כמורא רבך, ומורא רבך – כמורא שמים"¹⁶. "העבר רצונך מפני רצון חברך; העבר רצונך ורצון חברך מפני רצון שמים"¹⁷. "ביום טובתו של חברך שמח עמו"¹⁸. "לא תהא עינו של אדם צר במשנתו של חבירו"¹⁹.

"הקשב אזניך לדברי חבריך; אם חפץ אתה להדבק באהבת חבריך הוי נושא ונותן בטובתו"²⁰.

"אם עשית לחברך רע קימעא יהא בעיניך הרבה, ואם עשית לחברך טובה הרבה יהא בעיניך מעטי"²¹.

"כל מי שמדבר עם חברו ואוכל ושותה עמו ומדבר עליו לשון הרע, הקב"ה קראו רע"²².

"מאן דאשכח חברא כוותיה דעביד כעובדוי בעלמא רחים ליה ואתדביק בהדיה ועביד עמיה טיברי"²³.

לח. "מכריעו לכף זכות"¹

(1) אם קורה שחברו עושה דבר שפוגע בו

הוא מפרש הדבר שבוודאי התכוון חברו לטובה, מתוך כך יאהבו חבירו ויוכל להמשיך ללמוד אתו. הלימוד המשותף עם החברים יש בו ברכה רבה (בי"דקדוק חברים"), ואם

13. מדרש שמואל.

14. אבות א ו.

15. אדר"י ח.

16. אבות ד טו.

רי חיים מוולוז'ין: גם התנשאותו הפנימית של אדם על חבריו מתוך הכרת טהרת לבו – גם זו מידה רעה ומזיקה היא. "ההתנשאות בלב מאשר הוא עובד אותו – יתברך בטהרת הלב, תוכל לגרום לאדם שיקל בעיניו, חייו, אם יראה מי שאין עבודתו לו יתברך במחשבה טהורה ומקיים ככל הכתוב בתורת ה' בלא דבקות; וכל שכן כשיראה איזה איש עוסק בתורת ה', ומתבונן עליו שהוא שלא לשמה – יתבזה בעיניו מאוד, חייו. וכיוון שהוא משפיל ומבזה את העוסק בתורה שלא לשמה, הרי הוא מרפה ידיו מעסק התורה ולא יוכל לבוא לעולם למדרגת לשמה. להיות תלמיד חכם גמור" (שי"י טשרנא, שם, עמ' 92).

17. דא"ז א.

18. קהלת רבה ז.

כשהוא נמצא אצל רבו, יחיה עם חבריו בשלום וברעות, גם אם יש למושהו מחבריו מידה רעה – ישתדל לסבול ולא לכעוס עליו. "דבר זה מורה שאינו נבדל מן הכלל כאשר נושא בעול עם חבירו וראוי אל התורה שהיא אל הכללי" (מהר"ל).

19. אדר"י טז א.

20. דא"ז ב.

21. אדר"י מא.

22. שו"ט משלי יב.

23. זהר שמות קיב.

ידון חברו לכף חובה ויחשדהו ולא יכבדהו, תתפתח מריבה ביניהם ויהיה בכך נזק בלימוד לכולם.²
"יהושע בן פרחיה אומר: הוי דן את כל האדם לכף זכות"³. "הדן חברו לכף זכות דנין אותו לזכות"⁴.

(2) אם דעתו של חברו נוטה פעם להרע ופעם להיטיב

הרי הוא מטה את לבו לזכות, לעשיית הטוב⁵, והוא יכול להמשיך ללמוד עמו. כשבן תורה רואה את חברו נוהג לפעמים באופן שונה מהתנהגותו ודעתו שלו, עליו לזכור מה שנאמר: "כשם שאין פרצופיהן של בני אדם שוין זה לזה, כך אין דעתם שוין זה לזה"⁶.

(3) כשרואה את חברו מתקשה בדבר הלכה

אינו מתכבד בקלונו, אלא מהפך בזכותו ליישב דעתו ולתרץ דבריו ומראה פנים לסברתו. נאמר בגמרא: "גברא רבא אמר מילתא לא תחייכו עליה" [אם אדם גדול אומר דבר, אסור ללגלג עליו], אע"פ שלכאורה נראה הדבר תמוה ביותר, כי כשם שמצוה לדון בכל דבר לכף זכות, גם בתורה אמור הדבר.

לט. "ומעמידו על האמת"

(1) כאשר לומד תורה רואה את חברו נכשל בדבר הלכה

יעירהו על טעותו ויעמידהו על האמת. "ואמר ליה אבוא דשמואל לבנו: אישתבשת!"¹. וכששואלים ממנו דבר הלכה או הסברת סוגיא, משיב תשובה אמיתית ואינו דוחה את השואל בקש – על ידי כך הוא מגיע בעצמו לידיעה אמיתית של התורה בסייעתא דשמיא: כמידה נגד מידה.
"כל העוסק בתורה לאמיתו מעלה עליו כאלו קבלה הוא עצמו מסיני"². "והחוט המשולש לא במהרה ינתק" זה הרב שהוא מחזיר להן טעות"³.

(3) בשעת הלימודים עם החברים לא תהיה התכלית אהבת הניצוח והקנטור

אלא השגת האמת, שיעמיד כל אחד את חברו על מה שראה בשכלו באמת⁴. ואם תהיה כל מחלוקת שבין התלמידים "מחלוקת לשם שמים" – לא יבואו לידי מריבה, כי "נכרים דברי אמת"⁵. וישמרו על השלום, כמו שהיה קיים בין בית הלל ובית שמאי, ויבואו לידי המעלה הבאה ש"מעמידו על השלום", כי חברו הרואה שדורש טובתו, גם הוא מוותר לו, ונעשים ביניהם אהבה ושלום.

1. "ינושא בעול" שווה עם חברו מגיע גם לכך שהוא מכריע את חברו לכף זכות, להקל מעליו, והוא עצמו נושא רוב העול ורוב הצער. לכן מופיעים שני ה"דברים" האלה בסמוך (מדרש שמואל).
2. מדרש שמואל.
3. אבות א.ו.
4. במשנה באבות סמוך לאמור "וקנה לך חבר", נאמר "והוי דן את כל האדם לכף זכות", משום שאי אפשר מבצעדי זה לרכוש ידידים וחברים ללימוד בצוותא.
4. שבת קכו ע"ב.
5. פירוש קהתי.
6. תנחומא פנחס י.
1. זבחים כו ע"א.
2. ילקוט תבוא תקלח.

מ. "מעמידו על השלום"

(1) מעמיד את חבריו על האמת – בדרכי שלום

"תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם"¹. "לא נמשלה התורה אלא בשלום"². אם חבריו בלימודים חולק עליו או על חבר אחר ועומד על סברתו עד שמתעוררת ביניהם מלחמת דעות וסברות, אינו גוער בו, אע"פ שהצדק עמו, או עם החבר האחר, אלא מעמידו בדרכי נועם על יחסי השלום שביניהם; שלא מתוך קנטור והתנצחות בא לחלוק עליו, אלא מתוך אהבת התורה והשאיפה לברר אמת לאמתה. ואם ידוע שחברו ימשיך להתקוטט באמרו כן – לא יאמר לו ויעמידו על השלום, כי אם הוא רואה שחברו אינו מוכן לקבל את דבריו – אין טעם בויכוח שירבה מדון ותו לא. במקרה כזה מוטב לחדול מן הויכוח למען השלום. ומתוך כך כולם אוהבים אותו ומחזיקים בידו ללמוד³.
"שני תלמידי חכמים הדריים בעיר אחת ואין נוחין זה לזה בהלכה. אחד מת ואחד גולה עליהם הכתוב אומר: יוגם אני נתתי להם חוקים לא טובים"⁴.

(2) אחרי ויכוח עם חבריו הוא מתפייס עמו ולומדים שוב ביחד בשלום

בית שמאי ובית הלל נשתבחו בזה שאע"פ שהיו חולקים בעניינים חמורים לא נמנעו אלו מלישא נשים מאלו וסעדו אלה אצל אלה לקיים הפסוק "והאמת והשלום אהבו"⁵.
"לא יבשו כי ידברו את אויבים בשער"⁶ – מהו 'את אויבים בשער'? אמר ר' חייא בר אבא אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקים בתורה בשער אחד [בעניין אחד] – נעשו אויבים זה את זה; ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה"⁷.
"את והב בסופה"⁸ – "אל תקרי בסופה אלא בסופה". רשי"י: "הכי דריש לה 'ספר מלחמות' [נאמר בפסוק קודם 'בספר מלחמות ה'], מלחמה שעל ידי ספר אהבה יש בסופה"⁹.

"שני תלמידי חכמים הדריים בעיר אחת והם בתי דינין וביניהן מחלוקת סופם למות"¹⁰. "צא ולמד מן משה ואהרן שנתכוונו ועשו שלום בין ישראל ת"ח לעם הארץ ובין חכם לחכם"¹¹.

3. קהלת רבה ד יד.
4. ראה אדר"י פרק לו.
5. סוטה ט ע"ב.
1. סוף מסכת ברכות (סד ע"א).
2. ספרא בחוקות.
3. ע"פ פירוש ר' יצחק.
4. סוטה מט ע"א.
5. יבמות יג ע"א.
6. תהלים קכז ה.
7. קידושין ל ע"ב.
8. במדבר כא יד.
9. קידושין שם.
10. דא"ז ט.
11. תדבא"ר יח.

מא. "מתיישב לבו בתלמודו"¹

(1) לומד מתוך יישוב הדעת ולא מתוך פיזיות ומהירות
ואחרי שכבר למד וגמר שיעורו, הוא בודק אותו שוב, ומתיישב בדעתו לראות אם הבין
הכל בסדר ובמישרים ועל פי הפשט האמתי של העניין.

(2) אם עניין מסוים נראה לתלמיד קשה להבנה
הוא משתדל למצוא את הפתרון בעצמו, בלי עזרת אחרים, ובכך הוא זוכה לסיפוק
הרוחני של השגת ידע במאמץ ובכוחות עצמאיים. העובדה הזאת גם מחזקת את תודעת
כוחו הרוחני. רק אחרי שהוא מתאמץ ולא עולה בידו להבין את העניין, ישאל את המורה
או את החבר; ואם תשובתם אינה מספקת אותו הוא חוזר ושואל: "שואל ומשיב, שומע
ומוסיף"².

(3) אם אחד מחבריו חולק עמו אינו סומך על חכמתו להשיב מיד
אף אם בקיא בשמועתו, אלא מתיישב יפה בתלמודו ומשיב, כי התורה צריכה צלילות
הדעת. מצאנו במשה רבנו שהקב"ה נתן לו ריווח להתבונן בין פרשה לפרשה ובין ענין
לעניין. "מה היו ההפסקות משמשות? ליתן ריווח למשה להתבונן בין פרשה לפרשה ובין
ענין לענין"³.
"ומה אם מי שהוא שומע מפי הקב"ה ומדבר ברוח"ק צריך להתבונן בין פרשה לפרשה
ובין ענין לענין, הדיוט הלומד מן ההדיוט על אחת כמה וכמה"⁴.
"יהא לימודך תם, שיתן ריווח בין הדבקים"⁵.

(4) לומד בישיבה ולא בעמידה
נאמר בזוהר, שאין החכמה מתיישבת בלב האדם אלא אם יושב במקומו ואינו מהלך,
וזוה שנאמר "ואשב בהר" וגו'⁶, וכדקיימא לן "אין שואלין מעומדי"⁷.
שנו רבותינו: "מימות משה ועד רבן גמליאל לא היו למדין תורה אלא מעומד [מפני
כבוד התורה]. משמת רבן גמליאל ירד חולי לעולם והיו למדין תורה מיושב. והיינו דתן
משמת רבן גמליאל בטל כבוד התורה"⁸.

1. "ומתיישב לבו בתלמודו – שואל ומשיב, שומע ומוסיף". את המידות – המעולות שקנה עם תחילת
עמלו בתורה, הוא נוצר ונוטר גם להלן, ומוכיח את עמידתו האיתנה במבחני המעשה לכל ימי חייו. וכך
הוא מתמיד ביישוב הלב, כלומר: הוא מיושב ומתון, ואינו חדל מלהוסיף דעת מתוך "שאלה ותשובה"
והטיית אוזן שומעת לדברי חכמים ומורים. ובכך הוא צורף ומגביר את הכרותיו ומעמיד אותן תמיד
במחודש ("יעטרת צבי").
2. על פי פירוש "מאיר נתיב".
3. ריש ת"כ ויקרא; רש"י ויקרא א א.
4. במ"ר יד לה.
5. ברכות טו ע"ב.
6. דברים ט ט.
7. תוספתא, סנהדרין פ"ז.
8. מגילה כא ע"א.

מב. "שואל ומשיב"

(1) שואל ומשיב להבנת העניין

אינו סתם מקשו, אלא שואל קושיות לשם הבנת העניין, ואף משתדל בעצמו למצוא תשובות לקושיותיו, ובוה הוא בא לידי קנין התורה – כי מתוך כל אלה יתבררו ויתלבנו הדברים.

ומשיב – שאם שומע מפי רבו דברים שקשה עליו להבינם, הוא מקשה על רבו, כמו משיב ר' יוחנן את ריש לקיש, כשהיה אומר דבר היה מקשה כ"ד קושיות והיה משיב לו כ"ד תירוצים!¹

ואמרו רז"ל: "שלוש מדות בתלמיד חכם: שואל ומשיב – חכם; שואל ואינו משיב – למטה הימנו; אינו שואל ואינו משיב – למטה מכלם"².

"יהא אדם שואל ומשיב בישיבתו בבית המדרש כדי שירבה חכמתו"³. "בראשון לא שאלתי וטעיתי שלא שאלתי"⁴.

"אדם הדן עם חברו ומתווכח ומשיבו, יש לו נחת רוח, ואם אינו משיבו יש לו צער"⁵. "ישאל אדם את הפסוק ואת ההלכה אף על פי שהכל משחקים עליו"⁶.

"יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תאר וה' עמו"⁷ – אמר רב יהודה אמר רב: כל הפסוק הזה לא אמרו דואג אלא בלשון הרע [רש"י: שהיה מספר בשבחו של דוד, כדי שיקנא בו שאול ויהרגהו]. "יודע נגן" – שידע לשאול; "גבור" – שידע להשיב; "איש מלחמה" – שידע לישא וליתן במלחמתה של תורה [להתווכח בתלמוד]; "איש תואר" – שמראה פנים בהלכה [שמביא ראיה לדבריו]; ו"נבון דבר" – שמבין דבר מתוך דבר; "וה' עמו" – שהלכה כמותו בכל מקום"⁸.

(2) יש גורסים: "שואל ומשיב" – שואל כעניין ומשיב כהלכה

"שואל" כראוי מה שאינו ידוע ("לא הביישן למד"⁹) "ומשיב" בסדר וביישוב הדעת ובסבר פנים יפות כששואלים אותו ("ואינו נבהל להשיב"¹⁰), ובוה מעודד את התלמיד לשאול.

"אין שואליו אלא בעניין, ואין משיבין אלא במדע, ולא ישאל השואל בעניין יתיר מג'

1. בבא מציעא פד ע"א.

2. תדבא"ז מא.

3. תדבא"ר יג.

4. נדה סח ע"ב.

5. במ"ר יח ט; תנחומא קרח ו.

6. תדבא"ר יג.

7. שמואל א טז יח.

8. סנהדרין צג ע"ב.

דיבור לפני החכם הוא יותר טוב מהשתיקה, שאם יסכל ילמדהו, ואם ישכיל ישבחהו (מדרש שמואל אבות א יז).

ר' חיים מוולוז'ין: על המורה להיזהר מאוד שלא ידכא את אישיות תלמידו, ולא רק שיתן מקום לשאלותיו, אלא גם יעוררו על ידי דבריו ושאלותיו הוא, באופן שיהיה ללימוד אופי של שיחה חיה, בחינת "ותחי נפשכם". "לא הקפדן מלמד", כי אם ישאל פעם אחת ויכעס עליו, אז לא יוסיף לשאול ממנו, כי יתבייש וגם באותה פעם לא יקבל השואל את דבריו. הרב צריך לשמוח על שאלות התלמידים ולראות בהן תועלת לעצמו, כי "לפעמים יהיה האמת עם התלמיד, וכמו שעץ קטן מדליק את הגדול" (ש"י טשרנא שם, עמ' 97).

9. אבות ב ה.

10. שם ה ז.

הלכות. אחד שואל ואחד אומר שלא לשאול נזקקין לשואלי¹¹.
 "אשרי אדם שיש בידו דברי תורה ושמורין בידו ויודע להשיב בהן תשובה במקומו"¹².
 "אמר שלמה: דוד אבי שאל שלא כעניין, ומכיוון שידע שלא שאל כעניין חזר ואמר
 'הרב כבסני מעוני'^{12א}, ומה השיבתו רוח הקודש? הואיל והשפלת עצמך על השאלה, אני
 נותן לך גדולה"¹³.
 "אמרתי לו: בני אם אתה שואלני בדברי תורה מפני מה אקפיד עליך?"¹⁴.
 "אם שאלך דבר ואי אתה בקי אל תבוש לומר איני יודע"¹⁵. "כשהוא שואל הלכה,
 שואל ביראה, ולא יקפוץ להשיב"¹⁶.

(3) "שואל" את רבו "ומשיב", במקום שהרב מלמד וקל לו להשיב

גם לשואל חשוב שישאל בנושא הנלמד. כי מי שהוא בעניין אחד ושואל בעניין אחר,
 מתבלבל שכלו ונשאר קרח מכאן ומכאן¹⁷. אבל כאשר שואל את רבו בנושא הנלמד, הוא
 מקבל תשובות לשאלותיו וידיעתו מתעמקת. "אמר ליה רבי חייה לרב: בר פחתי! [בן
 אצילים] לא אמינא לך: כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי, דילמא
 לאו אדעתיה [האם לא אמרתי לך כי כאשר עומד רבי במסכת זו אל תשאלנו שאלה
 במסכת אחרת, שמא לא יוכל לענות], דאי לאו דרבי גברא רבה הוא – כספתית, דמשני
 לך שינויא דלאו שינויא הוא [שאלמלא רבי אדם גדול הוא, היית מבייש אותנו, שהיה
 צריך לתרץ לך תירוץ שאינו תירוץ ראוי]¹⁸.
 "כי תשב ללחוס את מושל בין תבין¹⁹ – אם יודע תלמיד ברבו שיודע להחזיר לו
 טעם בין, ואם לאו – תבין את אשר לפניך"²⁰.
 "דבר שהראשונים לא אמרו בו טעם תשאלני בבית המדרש כדי לביישני"²¹.
 "יחכמת אדם תאיר פניו²² – בשעה שהוא נשאל ומשיב, יועז פניו ישונא²³ – בשעה
 שהוא נשאל ואינו יודע להשיב"²⁴.
 "אין שואלין את הרב כשיכנס לבית המדרש עד שתתישב דעתו עליו..."²⁵.

11. תוספתא, סנהדרין ז.
12. תדבא"ר ו.
- 12א. תהלים נד ע"א.
13. שו"ט, משלי כ.
14. תדבא"ר יד.
15. כלה רבתי ד.
16. תנחומא, בהעלותך יא.
- רמב"ם: "סייג לחכמה שתיקה" (קהלת ט, יז) – לפיכך לא ימהר להשיב ולא ירבה לדבר, וילמד
 לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון. הוא שאמר שלמה: 'דברי חכמים בנחת
 נשמעים'" (הלכות דעות ב ה).
17. מדרש שמואל.
18. שבת ג ע"ב.
19. משלי כג א.
20. חולין ו ע"א.
21. בבא בתרא פא ע"ב.
22. קהלת ח א.
23. שם שם.
24. קה"ר ח ד.
25. תוספתא סנהדרין פרק ז.
 וזו היא הכוונה במשנה: "שואל כעניין" כמו בעניין (אותיות בכל"ם מתחלפות), כלומר, בעניין
 שהנשאל עומד וחושב עליו, ועל פי זה גם הנשאל ישתדל להשיב כהלכה, בדרך הנוטה להלכה. השם
 "מסכת" שבגמרא עניינו כמו שפירש "הערות", שהוא מלשון "הסכת ושמע ישראל", ועניינו ישמועה,
 קבלה, וכן נראה שהבין הרמב"ם את השם "מסכת" שכן פסק: "ואין שואלין את הרב מענין אחר מזה
 שהוא עסוק בו כדי שלא יתבייש".

מג. "שומע ומוסיף"

(1) "שומע" מרבו את השאלה עד תומה ואינו נבהל להשיב ואינו נכנס לתוך דברי חברו ואחר כך "מוסיף" הסבר כדי ליישב את השאלה, "אבל לא לסתור את דברי רבו" (רש"י).

"משיב דבר בטרם ישמע אַלְת לו וכלימה"¹.

"ואינו נכנס לתוך דברי חברו"², אלא שומע בסבלנות את דבריו ואינו מפסיקו באמצע, שכתוב: "שמעו נא דברי"³, ודרשו⁴: "מה תלמוד לומר 'שמעו נא דברי' אלא שביקשו ליכנס לתוך דברי המקום, אמר להם המקום: המתינו לי עד שאדבר. מכאן שלא יהא אדם נכנס לתוך דברי חברו נחפו להשיב, אלא מתבונן תחילה בדברי השואל כדי שידע מה להשיב לו, כמו שאמר אליהוא בן ברכאל הבוזי: 'הן הוחלתי לדבריכם אזין עד תבונותיכם'⁵."

(2) "שומע" בתשומת לב דברי תורה של אחרים "ומוסיף" עליהם נופך משלו לשם הסברת הדברים, וגם מוסיף ללמוד מסכת על מסכת, כעניין שנאמר: "תן לחכם ויחכם עוד"⁶; "ישמע חכם ויוסיף לקח"⁷ – הוא יבין דבר מתוך דבר. "חכם שומע דבר ומוסיף עליו"⁸. המדרש רואה ברכה בהסרת משענת לימודית מן הלומד: "וכמסמרות נטועים"⁹ – אימתי הם נטועים דברי תורה באדם? בזמן שבעליהם נאספים מהם". כל זמן שרבו קיים, הוא מפליג לומר, כל זמן שנצרך הרי רבו לפניו ואני שואלו. מת רבו הרי יגע ביום ובלילה לקיים תלמודו, יודע הוא שאין לו למי לשאול. הוי, אימתי הן נטועים באדם, בזמן שבעליהן נאספים מהם"¹⁰.

1. משלי יח יג.
2. אבות ה ז.
3. במדבר יב ו.
4. ספרי בהעלותך.
5. איוב לב יא.
6. משלי ט ט.
7. שם א ה.

"החכם המופלג [הגדול] בחכמתו, כאשר ישב בישיבה, ראוי שישמע דברי כל החברים [תחילה], כי אם יאמר הוא [את דעתו ראשונה] – שוב לא יישאר מקום לתלמידים ולחברים לומר דבר. אכן ראוי שיהיה הוא שומע תחילה כל מה שיאמרו, ואחר כך הוא יוסיף לקח על כל מה שאמרו הם, וזהו: שומע ומוסיף (רי משה אלמושונינו).

8. שמ"ר ג.
6. משלי ט ט.
7. שם א ה.
8. שמ"ר ג ב.
9. קהלת יב יא.
10. עבודה זרה ט ע"א.

"תן לחכם ויחכם עוד – יורה אותנו שלא לבאר שום דבר בהרחבת הדבור, רק שיהיה על דרך שיחכם עוד. וזה משני פנים: הפן האחד שידוע לכל, שמה שמבין האדם מדעתו, הוא מבינו לעומקו יותר ממה ששומע ומקבל מאחרים, ועל זה הדרך נהגו כל הראשונים, להיות רק כמעוררים. והפן השני, שאם יבארו לו הכל, לא יהיה לו רק תועלת פרטי, היינו שידע זה הדבר שיבארו לו, אבל אם יצטרך וייגע עצמו להבין דבר מתוך דבר, יהיה לו מזה תועלת כללי, שיתלמד מזה איך לחדש מדעתו, וזה כל פרי ענין האדם (רי מנשה מאליה, מתלמידי הגר"א, ש"י טשרנא, שם עמ' 109).

מד. "הלומד על מנת ללמד"

(1) חשיבותו של הלימוד לאחרים

המלמד לאחרים בהכרח צריך ללמוד את העניין יפה, וחוזר עליו עם תלמידיו בשפתיו, בקול – על ידי כל אלה תורתו מתעמקת ומשתמרת. מאמרי חז"ל רבים מראים כמה קדושה הייתה בעיניהם החובה ללמד את העם.

"רבי ישמעאל אומר: הלומד על מנת ללמד – מספיקין בידו ללמוד וללמד; והלומד על מנת לעשות, מספיקין בידו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות"¹.

"אמר רב נחמן בר יצחק: למה נמשלו דברי תורה כעץ, שנאמר: 'עץ חיים היא למחזיקים בה'² – לומר לך: מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי חכמים קטנים מחדדים את הגדולים. וזהו שאמר ר' חנינא: הרבה למדתי מרבתי, ומחברי יותר מרבתי, ומתלמידי יותר מכולם"³.

"למה תלמיד חכם דומה? לצלוחית של פלֶטֶטון [שמן נרד ריחני], מגולה – ריחו נודף ויוצא לו שם; מכוסה – אין ריחו נודף. ולא עוד, אלא דברים שמכוסים ממנו – מתגלים לו"⁴ [רש"י: כשהוא מלמד לאחרים מתגלים לו רזי תורה מעצמם ובלי טורח]. "וימצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד"⁵ – אלו מלמדי תינוקות"⁶ [רש"י: "שהן מלמדין את התינוקות ומתנכין אותן בדרך טובה"]⁷.

"יהוון ועושר בביתו"⁷ – זה הלומד תורה ומלמדה"⁸. "בשעה שהתלמיד הולך אצל רבי ואומר לו למדני תורה, אם מלמדו מאיר עיני שניהם"⁹.

"...כל ת"ח המלמד תורה לשם שמים הקב"ה מרחם עליו ונותן בו חכמה ודעה"¹⁰.

"הלומד תורה נוטל חלק אחד, המלמד נוטל ה' חלקים"¹¹.

"סופרין ומשנין שמלמדין תינוקות לאמיתן עתידין לעמוד בימינו של הקב"ה"¹².

"כל מי שהוא אומר דברי תורה ברבים זוכה שתשרה רוח הקדש עליו"¹³. "כל האוהב

ללמוד בהמון [ברבים] לו תבואה"¹⁴ [מהרש"א: שזוכה להיות בנו תלמידי חכמים כרבא בריה דרבה שהיה רבה אוהב ת"ח זוכה להיות בנו רבא תלמיד חכם].

1. אבות ד ה.
2. משלי ג יח.
3. תענית ז ע"א; וראה מכילתא דרשב"י, יתרו יח.
4. בראשית רבה סט.
5. דניאל יב יג.
6. בבא בתרא ח ע"ב; וראה אדרי"ג יג ב.
7. תהלים קיב ג.
8. כתובות קג ע"ב.
9. תמורה טז ע"א.
10. תדבא"ר יג.
11. ילק"ש שה"ש תתקצד; וראה תדא"ר כז.
12. ויק"ר ל.
13. שהש"ר א ט.
14. מכות י ע"א.

הגרי"א: על ידי ההוראה לתלמידים הרב בעצמו מוסיף לקח. "באין אלפים" (משלי יד ד) – כשאין לו תלמידים עם מי ללמוד ["אלף" הוא לשון לימוד], אז גם "האבוס ברי" וריק מן הכל; "ורב תבואות בכח שור", פירוש: שתתבה לו תורה, כשיש לו כח שור, היינו תלמיד הגון. ואמרו לשון "שור", על דרך שאמור: לעולם יהיה אדם כחמור למשא [לקיום המצוות] וכשור לעול ולעולה של תורה, טשרנא, שם עמי 86).

(2) "הלומד תורה ואינו מלמדה¹⁵ זהו 'דבר ה' בזה"¹⁶ "כל הלומד תורה ואינו מלמדה – דומה להדס במדבר"¹⁷. "כל המונע הלכה מפי תלמיד, כאילו גוזלו"¹⁸. "למד ולא לימד – אין לך הבל גדול מזה"¹⁹. "בשעה שתלמיד הולך אצל הרב ואומר לו למדני תורה, אם מלמדו מאיר עיני שניהם ה', ואם לאו – מי שעשאו חכם לזה עושה אותו טיפש..."²⁰. "יכי רבים חללים הפילה"²¹, זה תלמיד חכם שלא הגיע להוראה ומורה, 'ועצומים כל הרוגיה"²², זה ת"ח שהגיע להוראה ואינו מורה"²³.

(3) ישנה תורה לכל אדם

"בי"ש אומרים: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר, ובי"ה אומרים: לכל אדם ישנה, שהרבה פושעים נתקרבו לתלמוד תורה ויצאו צדיקים חסידים וכשרים"²⁴. "כל המלמד את בן חבירו תורה זוכה ויושב בישיבה של מעלה, וכל המלמד את בן עם הארץ תורה אפילו הקב"ה גוזר גזירה מבטלו בשבילי"²⁶.

(4) לימוד תורה לתלמיד שאינו הגון

"כתיב 'פוצו מעינותיך חוצה'²⁷, וכתיב 'יהיו לך לבדך'²⁸, אם תלמיד הגון הוא יפוצר"²⁹. "...מכאן שאל ישנה אדם לתלמיד שאינו הגון"³⁰. "כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם; כזורק אבן למרגוליס"³¹.

מה. "והלומד על מנת לעשות"¹

(1) הלומד תורה כדי לדעת איך לקיים את מצוותיה

הוא לומד אותה לכל פרטיה ודקדוקיה; מכיר אותה על בוריה והיא נחרתת בלבו ואינו שוכחה. ר' יצחק אמר: "יכי קרוב אליך הדבר מאד בפיך ובלבבך לעשותו"¹, אימתי קרוב אליך

- 15. סנהדרין צט ע"א.
 - 16. במדבר טו לא.
 - 17. ראש השנה כג ע"א.
 - 18. סנהדרין צא צב.
 - 19. ויקרא רבה פ כב.
 - 20. תמורה טו ע"א.
 - 21. משלי ז כו.
 - 22. שם שם.
 - 23. סוטה כב ע"א; ע"ז יט ע"ב. ראה שו"ט משלי יא.
 - 24. אדר"ב. ראה שו"ט משלי יא.
 - 25. נדרים נה ע"א; עירובין נד ע"א.
 - 26. ב"מ פה ע"א; וראה ויק"ר לד יג.
 - 27. משלי ה טו.
 - 28. שם שם יז.
 - 29. תענית ז ע"א.
 - 30. מכות י ע"א.
 - 31. חולין קלג ע"א. ראה בראשית רבה סה ה; איכ"ר, פתיחתא ט"ו; דב"ר ז י.
1. "ובאמרו 'על מנת לעשות', ולא אמר 'הלומד ועושה', להודיע כי אפילו שלא קיימה עדיין כיוון שקיבל

הדבר מאד, בזמן שיבפיק ובלבבך לעשותו². שכל דבר שאדם לומד צריך לצייר לעצמו, שהוא צריך את ההלכה הזו למעשה, ואם לומד במחשבה כזאת ירווח לו הלימוד ויהיה ברור לך³.

"רי ישמעאל... אומר: ...והלומד על מנת לעשות מספיקים בידו ללמוד וללמד, לשמור ולעשות"⁴.

"הוא [רבי חנינא בן דוסא] היה אומר: כל שמעשיו מרובים מחכמתו — חכמתו מתקיימת; וכל שחכמתו מרובה ממעשיו — אין חכמתו מתקיימת"⁵.

"הוא [רי אלעזר בן עזריה] היה אומר: כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה? לאילן שענפיו מרובים ושרשיו מועטים והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו... אבל כל שמעשיו מרובים מחכמתו [ש"צדקתו מרובה מחכמתו בתורה"] למה הוא דומה? לאילן שענפיו מועטים ושרשיו מרובים, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו — אין מזיזין אותו ממקומו..."⁶.

(2) "לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה"⁷

"כל האומר אין לו אלא תורה, אפילו תורה אין לו. מה טעם? אמר רב פפא: אמר הכתוב: 'ולמדתם... לעשתם'⁸ — כל שישנו בעשיה ישנו בלמידה, כל שאינו בעשיה אינו בלמידה"⁹.

"כל תורה ותפילה שאין בה מעשים טובים ותשובה, התורה בטלה והתפילה אינה רצויה"¹⁰.

מו. "המחכים את רבו"

(1) שואל שאלות טובות ועמוקות והרב צריך להכין את שיעורו יפה בזכותו

"וחכם — זה תלמיד המחכים את רבו"¹.

"אמר [רבי יוחנן לרבי אלעזר בן פדת]: את כבר לקישה? [וכי אתה כבן לקישה?] כי הוה אמינא מילתא — הוה מקשי לי עשרין וארבע קושייתא, ומפרקינא ליה עשרין וארבע פרקי וממילא רווחא שמעתא [כאשר הייתי אומר דבר — היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות והייתי מתרץ לו עשרים וארבע תירוצים ומתוך כך היתה ההלכה מתרווחת, מתבררת ומתבהרת]. ואת אמרת 'תניא דמסייע לך', אטו לא ידענא דשפיר קאמינא? [ואתה אומר לי: ברייתא שנויה המסייעת לך, וכי אינני יודע שיפה אמרתי?] — חסרה לי

עליו שכאשר יבואו לידו יעשה די בזה..." (מדרש שמואל).

1. דברים ל יד.
 2. עירובין נד ע"א.
 3. "יקול אבות", מובא ב"מעם לוועז".
 4. אבות ד ה.
 5. שם ג ט.
 6. שם שם יז.
 7. שם א יז.
 8. דברים ה א.
 9. יבמות קט ע"ב.
 10. בהמ"ד ה 33; אותיות דר"ע אותיות קטנות.
1. חגיגה יד ע"א.

הביקורת המועילה והמחכימה של ריש לקיש². וכן אמר ריש לקיש לר' יוחנן על רב כהנא, ארי עלה מבבל, יעיין מר בשיעורו להכינו יפה³.
"חכם חולק – טוב מכסיל מודה"⁴. "אדם שלימדו רבו את התורה, עד שלא לימדו היה הרב לומד והתלמיד עונה אחריו, משלימדו, אומר לו: רבי, נאמר אני ואתה"⁵.

(2) רבו מוחזק אצלו לחכם ואדם חשוב

כי אז הוא חושק ללמוד ממנו, ותורתו חביבה וחשובה עליו, והיא נשמרת בלבו ואינה משתכחת".

מז. "והמכוון את שמועתו"

(1) "כשהוא מורה הוראה, הוא מכוון באותו עניין [בדיוק כמו] שאמר לו רבו ואינו מוסיף דבר לומר שכך וכך אמר לי רבי אלא אם כן אמרו רבו"¹.
וכן אם שמע דבר תורה מרבו, ורבו אינו כאן, משתדל לכוון שמועתו שלא ישנה דברי רבו. ומנסחה ניסוח מדוקדק כי "חייב אדם לומר בלשון רבו"².
"האומר שמועה בשם אומרה יראה בעל השמועה כאלו עומד לנגדו" [שמתוך כך ימסור את דבריו בדיוק]³.

(2) מעמיק להבין כוונת הדברים ששמע מפי רבו וליישבם זה עם זה

אם נראית סתירה ביניהם – אז השמועה נשארת בזכרונו, ואינו שוכחה.

(3) הוא מכוון שמועת רבו לעומת שמועות אחרות, לעמוד על ההבדל ועל הצד השווה שביניהן ולבאר האחת בעזרת האחרת.

"כל דברי תורה צריכין זה לזה; מה שזה נועל זה פותח"⁴. וזה שאמרו: "דברי תורה יהיו מצוינים זה מזה, ויהיו מצוינים לך זה בצד זה"⁵. ועוד אמרו: "דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר"⁶.

(4) מכוון לזכור איזו שמועה שמע ואיזו לא שמע ומה שלא שמע אינו משמיע

"אם חפצת ללמוד, אל תאמר על מה שלא שמעת – שמעתי, ואם שאלוך דבר קטן ואין אתה יודע בו, אל תיבוש לומר איני יודע"⁷. "...ועל מה שלא שמע, אומר: לא שמעתי, ומודה על האמת..."⁸.

2. בבא מציעא פד ע"א.

3. שם.

4. מוסה"פ ב א 35.

5. תנחומא, נשא טז.

1. פירוש רש"י.

2. ברכות מז ע"א.

יש לשנן את דברי הגמרא בלשונה, כי תוכנה גלום גם בלשונה. חלק מן המסר הרעיוני ותוכן הדברים משתמעים במבחר המלים בקטע ובמבנה המשפט וגם במבנה של הסוגיא. משמעות אחרת יש למשפט "ר' עקיבא אומר" מאשר למשפט "אמר ר' עקיבא". ומן העובדה שעורכי הגמרא הקדימו קושיא אחת לחברתה, אנו לומדים על מהותן של הקושיות. על כן חשוב ללמוד לא רק את "העניינים" שבסוגיא, אלא בעיקר אותה עצמה, את גופה, בלבושה הלשוני הקבוע, ולפי הסדר שעורכי הגמרא קבעו.

3. שקלים ז ע"ב; ירושלמי שקלים ב ה.

4. תנחומא פרשת חוקת.

5. אדר"י, סוף פרק כג.

6. ירושלמי, ראש השנה ג ה.

7. מסכת דרך ארץ זוטא, פרק ב.

8. אבות ה ז.

"הקב"ה מפקד לבני תורה, אל תהא אומר על מה שלא שמעת – שמעתי"⁹.
"אם חפץ אתה ללמוד, אל תאמר על מה שלא שמעת – שמעתי"¹⁰. "לא בוש משה
לומר לא שמעתי, אלא שמעתי ושכחתי"¹¹.

(5) האומר דבר שלא שמע מפי רבו

"ר' אלעזר אומר: האומר דבר שלא שמע מפי רבו, גורם לשכינה שתסתלק מ ישראל"¹².
"אמת היה בפיהו"¹³ – אלו דברים ששמע מרבו, 'ועולה לא נמצא בשפתיו' – אלו
דברים שלא שמע מרבו"¹⁴.
"תורה שאין לה בית אב [שלא קבלה מרבותיו] אינה תורה"¹⁵.

(6) מכון כל חושיו אל הלימוד

כמו שדרשו חז"ל על הפסוק "ויאמר אליהם שימו לבבכם"¹⁶, צריך שיהא אדם עיניו
ולבו ואזניו מכוונים לדברי תורה, וכן הוא אומר: "בן אדם שים לבך וראה בעיניך
ובאזניך שמע ושים לבך אל כל אשר אני דובר אליך ושמת לבך למבוא הבית"¹⁷, והרי
הדברים קל וחומר, ומה בית המקדש שנראה בעינים ונמדד ביד צריך שיהיו עיניו ולבו
ואזניו מכוונים, דברי תורה שהם כהררים התלויים בשערה, על אחת כמה וכמה"¹⁸.

(7) יש אומרים שה"מכון את שמועתו" הוא עניין אחד עם "ואומר דבר בשם אומרו"
הנאמר להלן. אינו נוהג כאותו תלמיד, שלא כיוון שמועתו ואסף דברים מכל החכמים
בלי בירור שם, אלא כרב יהודה שהיה גורס אפילו ספקי דגברא. שאם היה מוסר
השמועה, ומסופק ממי שמע, היה אומרה בשם החכמים המסופקים"¹⁹.

מח. "והאומר דבר בשם אומרו"

(1) הוראת הגמרא היא: "חייב אדם לומר בשם רבו"

"אמר ר' חייא בר נחמיה: אם אין התלמיד רגיל לומר שמועה בשם רבו, למחר תורתו
משתכחת"².

"ר"א אמר שמענתא בי מדרשא ולא אמרה משמיה דר"י שמע ר"י איקפד"³.

9. שמ"ר כה יב.
10. כלה ד; דא"ז ב.
11. זבחים קא ע"ב.
12. ברכות כז ע"ב. בזהר מוצאים פעמים רבות "לא שמענא ולא אימא".
13. מלאכי ב נ.
14. ירושלמי פאה א א.
15. ירושלמי שבת ט א.
16. דברים לב מו.
17. יחזקאל מד ה.
18. השל"ה (מובא ב"מעם לוועז").
19. חולין יח ע"ב. ראה גמרא ורש"י שם.

1. ברכות מז ע"א; עדויות א ג.
 2. קהלת רבה ב כ.
 3. ירושלמי, תענית ג יא.
- בזה שידוע שם האומר מבין גם מאמרו במקום אחר, שהולך לשיטתו. מטעם זה חשובה גם המעלה
הזאת ללימוד התורה. והמהר"ל אומר: שאם לא ידקדק בזה לא ידקדק גם בעיקר השמועה ויבא
להחליף בה.

ומדרש שמואל מסביר: כאשר לעולם יאמר דבר בשם אומרו, אז יוכרח גם הוא להשתדל לחדש
בתורה... לומר גם כן משום עצמו, וזוהי סיבה שישתדל להשלים את עצמו ולקנות קניין בתורה.

(2) מי שאינו אומר דבר בשם אומרו

"אמר ר' תנחום הלבלי: מקובל אני מר' מיאשה שקיבל מן הזקנים הלכה למשה מסיני: כל מי שאינו אומר דבר של תורה בשם אומרו – עליו הכתוב אומר: 'אל תגזול דל כי דל הוא'⁴ [כי חושבים שהחידוש שלו הוא]⁵. "המחליף דברי חכמים של זה בזה – עובר משום 'לא תסיגי'⁶."

ועוד אמרו: "אין עושין נפשות [מצבות זכרון] לצדיקים; דבריהם – הם הם זכרונם"⁷. ומי שאינו אומר דבר בשם אומרו – הריהו גוזל את נפשות הצדיקים, ויש אומרים: "הורג נפשות"⁸, ו"מביא קללה לעולם"⁹.

(3) "תלמידי חכמים כיון שאומרין דבר שמועה מפיהם

בעוה"ז שפתותיהם דובבות בקבר"¹⁰. "היה אדם גדול ועשיר בתורה למד תלמידים הרבה ורבי תורה ברבים, אף על פי שהוא מת אין התלמידים שהעמיד מניחין לו לישון אלא יושבים ועוסקין בתורה ובתלמוד ובהלכה והגדות ואומרים תלמידי הלכות ושמועות משמו ומזכירין שמו בכל שעה"¹¹.

"הא למדת [הרי כבר למדת], שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם, שנאמר: 'ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי'¹² [ועל ידי כך באה הגאולה לעולם]."

4. משלי כב כב.

5. תנחומא, במדבר כז.

6. ספרי ופסי' שופטים יט יד.

7. שקלים ב ה.

8. מדרש פי"א ב ב.

9. ילקוט משלי רמז תתקלח; מדמ"ש ו טו; ועיין סוף כלה.

10. יבמות צז ע"א.

11. מדרש זוטא תשא ג.

12. אסתר ב כב.

"וידוע שבזמן הגאולה, אז יהיה גילוי קנין התורה האמיתי, כי יתמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים. אם כן כיון שהגורם גילוי ידיעת התורה הוא 'האומר דבר בשם אומרו', באמת יצדק שזה הוא מהמ"ח דברים שהתורה נקנית בהם. ובהיות כי עיקר קנין התורה יהיה בזמן הגאולה – סיים בה כל המ"ח דברים. ועוד שהוא דבר אשר יבוא אחר כך ולא בהווה ועל כן אמרה לבסוף" (מדרש שמואל). "לא יקשה לך הרי כמה שאמרו דבר בשם אומרו ולא הביאו הגאולה, שאין הפירוש שהוא מביא הגאולה בודאי, רק כאשר הקבי"ה צריך להביא הגאולה לעולם מביא אותו על ידי ש'אומר דבר בשם אומרו'. כי אדם כזה גם יודה שהגאולה שהביא היתה לא מכוחו הוא אלא ה' פעל זאת והוא היה רק שליח ה', והש"י רוצה שידעו כי הוא יתברך פעל. ולא יאמרו... רק חכמתם ועוצם ידם. וכן תמצא בגאולת מצרים כתיב 'וידעו מצרים כי אני ה' בהוציא אותם מארץ מצרים'." (מהר"ל לשמות ז ה).